

Проф. др МИЉАН МОЈАШЕВИЋ

ДИСЕРТАЦИЈА ЈЕВТА МИЛОВИЋА О ГЕТЕУ И СРПСКОХРВАТСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ

Пошто је 1934, три године пре завршетка германистичких студија на Београдском универзитету (1937), објавио, као књигу, награђени студентски светосавски темат *Велики ујшцај Гејшеов на Њеџоша*¹, у којој је, цитирамо из предговора Ксеније Атанасијевић, "исцрпном и савесно развијеном аргументацијом, покушао да докаже пресудну зависност читавог Његошевог песништва, нарочито његовога "Горскога вијенца", од Гетеа, - посебно од "Фауста", Миловић је 1936. године дошао у Берлин и тамо се окренуо стварно захвалној теми: Гетеовом бављењу српскохрватском народном поезијом. У Берлину је, опет уз материјалну и стручну помоћ добрих људи, којима такође не прећуткује захвалност, сачинио и објавио дисертацију о Гетеу, његовим савременицима и српскохрватској народној поезији², свој главни германистички рад, једну од незаобилазних књига за проучавање немачко-југословенских, првенствено немачко-српских литерарних веза.

¹ (награђен светосавки темат) с предговором Д-р Ксеније Атанасијевић, Београд, 1934, 111, 8° + Поговор /112/. - Исте (1934) године објављен је у *Гласнику Југословенског професорског друштва* у Београду студентски рад Николе Рота награђен светосавском наградом на Свеучилишту у Загребу 1933. *Ničeova preradba šest srpskohrvatskih narodnih pjesama*. О томе, од писца овог текста: *Фридрих Ниче, 150 година од рођења [...] Уз Ничевог прејеве шест српских народних песама. Борба* од 30. децембра 1993, додатак *Свећ књиџе*, стр. IV.

² *Goethe, seine Zeitgenossen und die serbokroatische Volkspoesie* von Jevto M. Milović, Leipzig: O. Harrassowitz 1941 (= Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin/ herausgegeben von Max Vasmer, Bd. 30), 229, вел. 8° . - Перинт издање: Kraus Reprint, Nendeln/Liechtenstein 1968.

Дисертација необична и необично корисна. Посвећена издавачу серије у којој је штампана, "једном од најбољих познавалаца Словена", познатом берлинском слависти Максу Фасмеру (Max Vasmer), пропраћена једним предговором (*Geleitwort*) Ханса Вала (Hans Wahl), директора Гетеовог и Шилеровог архива у Вајмару, из кога и потиче главна грађа књиге, па другим предговором, самог Макса Фасмера као издавача публикације (*Vorwort des Herausgebers*), и трећим, ауторовим (*Einleitung*).

Ханс Вал, човек чију велику наклоност аутор је стекао очигледно колико за себе толико и за свој, како се код Вала понавља, "југословенски народ", наглашава да се ниједан други народ "поред јужнословенског" не може подичити пажњом сличном оној какву је Гете указао јужнословенској поезији отворивши јој "капију" светске књижевности. У време када се ова књига озваничује као докторска дисертација Берлинског универзитета маја-јуна 1942, када је не само "јужнословенски" него и посебице српски народ издробљен на географско комађе, потврђује се у потпуности текст југословенске оријентације, какав је, заједно са Валовим предговором, написан до марта, тј. пре антинемачког југословенског преврата и немачког априлског напада на Југославију 1941. Валов предговор је датиран "марта 1941", а Фасмеров и Миловићев су без датума. Књига носи годину издања 1941. Валов предговор, настао у погодној клими и политичких немачко-југословенских односа до мартовског периода, наглашава као још једну од немачко-југословенских културних веза, опет везану за Гетеа, очигледно по Миловићевом казивању, сродство између *Фаусџа* и *Горског вијенца*, хвали ауторову неуморну истраживачку радозналост, јамчи за исцрпност грађе из Вајмарског архива, који је радо ставио свој фонд на располагање "младом југословенском истраживачу". Тамо где се директор Архива Ханс Вал упушта у оцењивање саме дисертације, наравно најпозитивније, чини нам се да би то био пре посао члана испитне комисије, и у неку руку ментора Макса Фасмера. Но Вал је и као издавач дела Гетеове преписке познавао ову материју, особито архивски. Немци наима имају по традицији одличне, учене библиотекарe. И браћа Грим су били пре свега библиотекарe, па тек на тој основи универзитетски професори и чланови академија. Вал је прихватио Миловића и као добродошла посредника између немачког и "југословенског народа". Миловић не пропушта да и у главном тексту забележи, и захвали, када му Вал шаље копије писама и сл. из Вајмара у Берлин. Очеvidно: једно лепо, значајно пријатељство.

Фасмеров предговор, на пола странице - Валов је на две ипо - садржи ограду: да је Фасмеру текст дисертације дошао у руке када је већ био сложен, па се више није могло значајније интервенисати, иначе би био предложио да се "многобројна писма која се овде први пут објављују

издвоје у посебан други део, а њихова синтеза да се обухвати првим делом". Фасмерова оцена је и са германистичке стране сериозно одмерена.

Ову обраду теме је примио берлински Филозофски факултет на основу реферата професора славистике Макса Фасмера и професора германистике Франца Коха (Franz Koch)³. Фасмер је био човек великог угледа у својој струци, а Франц Кох човек знатног политичког утицаја као професор националне књижевности. Фасмер је, прича се, био један од оних немачких професора који су у време националистичког лудовања улазили у слушаоницу са обема заузетим рукама да не би морали поздравити дизањем руке. Један од професора који није обрукао ни себе ни струку и позив. Његов слушалац, заправо слушатељка која ми је ово причала, и сама касније професор и директор једне велике библиотеке, рекла ми је и то да је Миловић био од људи у које је Фасмер имао поверење да разговара и о стварима о којима пред другима није говорио.

Миловић је предговором дефинисао свој задатак: да "критички изда све што је велики немачки мајстор писмено или усмено рекао о српскохрватским народним песмама." За једну докторску дисертацију, поготово из новије филологије, неуобичајен подухват. Огроман у сакупљеној архивској и филолошкој упоређеној грађи, веома суздран у њеној са-

³ Имао сам у рукама и примерак дисертације на ком су налепљена три машином откуцана листића. На насловној страни, на корици, текст: "Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades genehmigt von der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin /von Jevto M. Milović aus Milovići/ Tag der Promotion: 23. Juni 1942 / Tag der mündlichen Prüfung: 21. Mai 1942." На унутрашњој страни прве корице листић са текстом: "Berichterstatter: /Prof. Dr. Max Vasmer/ Prof. Dr. Franz Koch." - На полеђини последње (229) стране: "*Lebenslauf*. Am 10. November 1908 wurde ich in Milovići, der alten Herzegovina (späteres Montenegro), als Sohn griechisch = orthodoxer Eltern, geboren. Ich besuchte die Volksschule in der Stadt Velimlje, das Gymnasium in Nikšić, Prizren und Kotor. An der Universität Belgrad studierte ich an der Philosophischen Fakultät, wo ich 1937 das Staatsexamen in der Germanistik ablegte. Seit dem Jahre 1936 verbrachte ich mit Unterbrechungen sechs Semester an der Philosophischen Fakultät der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, wo ich bei den Herren Professoren: Dr. Max Vasmer, Dr. Hübner, Dr. Julius Petersen, Dr. Franz Koch, Dr. Uebersberger u. a. studierte. Jetzt wirke ich als Lektor für die serbische Sprache an der Auslandswissenschaftlichen Fakultät der Friedrich - Wilhelms-Universität zu Berlin. Jevto M. Milović." У врху насловне стране, на првој корици утиснут је печатом текст: "Nur in beschr. Anzahl f.d. Austausch." Ограничен тираж, "само за размену". Библиотека Семинара за немачки језик и књижевност на београдском Филолошком факултету има (1995) два примерка, оба без ових додатних ознака. Оба носе Миловићеву рукописну, немачку посвету. Један (Инв. бр. 6803) неименованом примаоцу (Mit den besten Empfehlungen und herzlichsten Grüßen Ihr sehr ergebener Schüler Milović), а други (Инв. бр. 21. 235) "Herrn Dr. Miloš Djordjević als Zeichen der Hochachtung Milović." Овај примјерак има на полеђини стр. 229 *Inhaltsangabe* (Садржај), а она два друга немају.

мосталној смисаоној обради. Миловић је употребио, то јамчи директор Гетеовог и Шилеровог архива, све што се у том архиву могло наћи о теми дисертације. Он је упоредио Гетеове чланке о српским народним песмама у Вајмарском издању са текстовима у Гетеовом часопису (*Ueber Kunst und Alterthum*) у ком су се први пут појавили, како се то већ чини за критичка издања, и утврдио низ пропуста у регистру тог највећег издања Гетеових дела (143 тома). Са апсолутним тежиштем на архивској грађи, па на корпусу садржаном у Вајмарском издању, на Гетеовим дневничким забелешкама са којима се редовно упоређују писма, објављена и необјављена која се односе на тему, уз такође критичко коришћење секундарне литературе, прати Миловић развитак, ширење, зрачење интересовања за српску народну поезију од Гетеа и око њега, у литературу, у породице, у кружоке, до у најситније појединости које му долазе под руку.

Велика је врлина Миловићевог начина рада апсолутно поштовање изворног архивског и текстолошког податка. Врлина неопходна особито за критичка издања текстова, за врсту посла за коју се људи најтеже налазе.

Миловићева дисертација је, колико ми је познато, четврта о српској народној поезији у немачкој литератури. Прва је јенска, с краја прошлог века, из 1897. године, од Стефана Окановића (Steph. M. Okanowitsch), *Die serbische Volksepik im Dienste der Erziehung*⁴, истраживање усмерено на педагошку проблематику. Пример како се занемаривањем може учинити љута неправда једној корисној књизи. Она се не помиње у литератури о немачко-југословенским литерарним везама. Помиње је Милорад Шошкић у такође јенској, такође педагошкој дисертацији, али ова је остала у рукопису.⁵ Да је знао за Окановићеву дисертацију млади Милан Ђурчин, те да ју је макар поменуо у својој дисертацији, цитирали бисмо је ко зна колико пута. И сâм сам дознао за њу тек пре коју годину. Друга је: бечка дисертација Милана Ђурчина, *Das serbische Volksslied in der deutschen Literatur*,⁶ са почетка овог века 1905 (узимамо го-

⁴ *Ein Beitrag zum Ausbau des Lehrplanes der serbischen Volksschule vom Standpunkte der wissenschaftlichen Pädagogik*. Inauguraldissertation zur Erlangung der Doctorwürde der philosophischen Fakultät der Universität Jena/ vorgelegt von Steph. M. Okanowitsch, Jena 1897, 140, 8°

⁵ *Die Entwicklung des montenegrinischen Erziehungs-Schulwesens. Ein Beitrag zur Geschichte der Pädagogik*. Vorgelegt von Milorad Schoschkitsch, aus Polimlje (Montenegro) - Jugoslawien /1921/, 186 куцаних страна.

⁶ *Dissertation der Philosophischen Fakultät der Universität Wien zur Erlangung der Doktorwürde/ vorgelegt von Milan Ćurĉin, Leipzig: Buchhandlung Gustav Fock G.m.b. H. 1905, 220, 8°*. - Превод: Милан Ђурчин, *Српска народна ђесма у немачкој књижевности*. С немачког прево Бранимир Живојиновић, с предговором Мирка Кривокапића, Београд-Панчево: Народна Библиотека Србије и Народна библиотека у Панчеву, 1987, 199, вел. 8°, с преводиочевим *Реџистром личности*.

дине штампања). Трећа је берлинска, софијског германисте Љубомира Огњанова, *Die Volkslieder der Balkanslaven und ihre Übersetzungen in deutscher Sprache*,⁷ као и Миловићева: из 1941. Оштроумно писана књига, од аутора слична нашем Ђурчину и по литерарном таленту. Миловићева и ова дисертација излазе, значи, из штампе исте године, те не знају једна за другу.

Милан Ђурчин, младић са 23-24 године из имућне војвођанске породице, веома вредан и даровит, пише у Бечу дисертацију с намером да с њом дође за доцента германистике на београдску Велику школу, одн. на Београдски универзитет. И дошао је. Такорећи одмах.⁸ Нема трага од неких мука од немаштине и компромиса ни у дисертацији бугарског колеге, Огњанова, сувереног у извлачењу закључака из не много нове грађе у поређењу са Ђурчиновом, али интелигентно проширене и више него довољно нове да заузме место поред монографија о овој тематици.

Миловић вади грађу из Вајмарског архива, у ком је радио 1938. године, и налази писма у којима преводиоци Талфј и Герхард описују свој поступак, и уопште писма која се и по количини информација и по финим улажењима у проблеме могу мерити с најбољим дотле објављеним чланцима о тој теми. Уз упоређења којима се утврђује аутентичност, он прештампава не само Гетеове чланке него и дневничке забелешке, при чему му сравњивање почесто пружа радост да исправља раније навођене подаке, понекад и поприлично бодљикаво, не водећи пак рачуна о томе да има огледа у којима није тежиште на податку, ма да се свуда ваља чувати од несигурна податка. На пример када Миловић једним замахом тресне по чувеном публицисти Херману Венделу зато што греша у подацима у познатом спису о Јужнословенима у Гетеовом огледалу (Hermann Wendel, *Die Welt der Südslawen im Spiegel Goethes*) и по водећем југословенском германисти, уосталом свом београдском професору, Милошу Тривунцу што хвали ту књигу. Сасвим је могуће да је Миловићу недостајало познавање културнополитичког контекста у ком је Тривунац писао о Херману Венделу, једном од најсветлијих ликова у историји немачко-југословенских и политичких и културних веза.

Миловићева тежња и за поузданошћу и за потпуношћу грађе иде тако далеко да он прештампава из Вајмарског издања рецимо и извод из Гримовог предговора немачком преводу Вукове Граматике. Тако насложена грађа предочава како је бивало, а замишљен читалац,

⁷ von Dr. Ljubomir Ognjanov, Berlin 1941, 157, 8°.

⁸ О томе: Васо Милинчевић, *Избор Милана Ђурчина за доцента Београдског универзитета и његово издавање српскохрватских алманаха 1910/11*, у: *Анали Филолошког Факултета*, Београд, 1992, св. 19, 337 и д.

стручњак поготову, без тешкоће ће моћи да ишчитава и зашто је доста тога тако бивало.

Природно би било да се прилози који су самосталне целине, поготову када су то објављени текстови, па и они целовити који се први пут објављују, дају у посебном делу, додатку. Али, ако је, од 229 страница целокупне књиге, текста под наводницима, по нашој грубој процени око 170 страница, онда је Миловић опет био у праву, јер је знатан део текста који повезује блокове и мозаичке камичке у грађевину стабилизван као - махом танка - превеза те грађе. Извући толику грађу у посебан део значило би развалити грађевину, чију највећу вредност и чини грађа. Не ни она сва, али њен највећи део.

Љубомир Огњанов се нпр. пита - и одговара - зашто је било баш такво, велико интересовање код Немаца оног доба за Србе. Не ни за Хрвате, ни за Словенце, ни за Бугаре, него за - Србе. Али са његовом хипотезом можете да полемишете, са осећањем да имате партнера који ће вас саслушати, па можда на крају и - послушати. Миловић пак говори сувим чињеницама, међу којима их није мало које као да су од сувог злата, и са тим чињеницама нема полемике. Зато код њега нема погодбености. Датум је тај и тај, чињеница је та и та, и оно друго - није тако! Ко после Миловићеве дисертације буде проучавао примање српске, одн. српскохрватске народне поезије код Немаца, треба да почне Миловићевом књигом, а онда да узме хронолошки: Окановићеву, Ђурчинову и на крају особито питку и мисаоно бритку Љубомира Огњанова. Миловићева се једина и темељи на архивској грађи.

Да су се ове ствари радиле у склопу каквог дугорочног пројекта, онда би редослед ових дисертација био обрнут: прво грађа, а за њом надградње.

Но намеће се овде релевантније размишљање, по страни од овог у стилу: да је било што није било. Све четири дисертације, и још много сличне литературе, такође вредне, почев од Миклошичевих студија, о најбогијем поглављу југословенско-светских литерарних релација, тј. о народној поезији, на немачком су језику. За науку о књижевности је неугодна чињеница да се немачки језик код нас све мање зна и да није мало људи који проучавају српску, одн. српскохрватску народну књижевност по страни од богате литературе на немачком језику, преко кога је та поезија и ушла у светску литературу, и то преко врхова немачке филологије и немачке књижевности: Грима и Гетеа. Па и кад би се са знањем немачког језика код нас стајало много боље, ваљало би превести Миловићеву књигу и опремити је регистром, онако како је то учинио Бранимир Живојиновић са Ђурчиновом дисертацијом. Још ако би се тог посла латио сам Живојиновић! Заслуживали би таквог преводиоца и приређивача и предмет Миловићеве књиге и непоноволживо вредни, свом послу месијански одани Миловић.

Имам све четири дисертације, држим много до сваке од њих на посебан начин, али последња које бих се лишио била би ова Миловићева.

Миловић уграђује сву сакупљену грађу, а има је у изобиљу. У хитњи он, незауставив у грабљењу грађе, оставља другима да уживају у размишањима над фино, и с елегантном прецизношћу казаним исповестима нпр. одважно јасне Талфј о свом ограниченом знању српског језика, и још занимљивије за истраживача ових односа, о Вуковом несигурном знању немачког и деценију после доласка у Беч. Или нпр. Гетеово казивање Талфји о "сакупљању" својих мисли у процесу писања есеја, или када за њено превођење узима израз "посао" (Geschäft). У контексту о српској народној поезији ово "скупљање" намеће асоцијацију на "скупљање" облака у песми о српској лепотици Милицы, која је понела Гетеа лирском смерношћу, а "Geschäft", посао, на чувени запис Гетеов када ће коју годину затим, када буде завршио *Фауст*, записати да је завршио - "главни посао". Посао песнички. Необично, те зато и упамтљиво и наметљиво присећању, унутрашњем контексту и континуитету.

Опет само примера ради: читаоцу Миловићеве књиге, оном најупућенијем највише, биће изазовно да читајући Миловићева упоређивања делова Гримова предговора са Гетеовим есејом о српским песмама ближе загледа нијансе које уноси Гете у значење информација које преузима од Грима. На један начин функционише иста чињеница у Гримовом филолошком тексту, на друкчији у Гетеовом поетском есеју. Упућенијем читаоцу ће исто тако бити привлачно да уочава и разлике, којима се такође залази у богато и танано ткиво Гетеове, а и Гримове поетике. Богатом грађом Миловић је другима омогућио и то истраживачко задовољство. Особито за Миловића, као истраживача типично склона да сличности узима као утицаје, могло је бити особито привлачно да се мало понесе са Гетеовим упозорењем на сличности мотива, мисли, ситуација које настају независно, на разним странама глобуса. То су нешто сложенија ишчитавања, с повише интелектуалног ангажовања, за поприличну разлику од питања на која се одговара писаним документом: како вајмарски војвода, Гетеов господар, једно време сваки дан чита по неку српску песму и како у Гетеовом кругу, коме припада и Војвода, сумњају у онако племенит завршетак песме о Бановић Страхини, и мисле да је преводилац тако подесио, па Гете тражи, и добија, преко Герхарда тачан податак по српском оригиналу, по Вуковој збирци.

Није непознато да је Немачка веома значајно поглавље литерарног деловања и Вука Караџића и Сима Милутиновића. Али и о томе се зна знатно мање него што мислимо да се зна. Из Миловићеве књиге саставиће читалац и своју представу о невероватној пожртвованости

професора Фатера и његове породице, који месецима негују болесног Вука у својој кући у Халеу, или о боравку Сима Милутиновића код угледног лајпцишког трговца Герхарда, Гетеовог пријатеља, кога посећују и чланови краљевских породица, који од Сима учи српски да би могао да преводи и препева песме из Вукових збирки које није превела Талфј, и како од Сима учи и млади Румун, студент Розети (Rose-tti), собни сустанар Симов, који се спрема за културну мисију у својој Влашкој. Или, да се дотакнемо једног од бројних куриозитета: Како од Сима, преко Герхарда, стиже у Гетеов чланак о српској поезији, као да је историјска чињеница, казивање о "пореклу црног Ђорђа од непобедивог Марка". Понешто, дакле, о Симовом наставниковању и у Лајпцигу, пре Цетиња. Не зна се који су занимљивији пасуси о Симу: да ли они у Талфјиним или у Герхардовим писмима Гетеу, који не само што прими Сима у Вајмару и написа о њему чланак, него соколи у закључку тог чланка Грима, Талфју и Герхарда да наставе да превode српске песме.

У овако богатој грађи много је и ситнијих, сасвим финих темица које извирују из књижевноисторијског контекста. Велики обожавалац Шекспира, кумујући из Вајмара Герхардовом синчићу, преко врло угледне војне личности у Лајпцигу, као да је крунисана глава, даје Гете кумчету Шекспирово име, Вилхелм. У том поступку се, свакако само споља, додирују српска поезија и енглески класик. Позната је пак и њена директна, унутрашња веза с Енглеском и енглеским преко Гетеа. Пише Гете приказ, такође благонаклон - јер Гете пише само о ономе што може да похвали и што хоће да подупре - дакле: благонаклон приказ Бауринговог (John Bowring) превода српских песама. Делимично расеченог, бележи Миловић. Међутим, уводни пасус Гетеовог приказа тог енглеског превода подсећа неком елегичношћу, побуђеном новим сусретом са српским песмама, овог пута у енглеском руху, на прву строфу посвете *Фаустџа* (Приђосте опет, лелујна створења, /као пред давни мутни поглед мој..., из препева Бранимира Живојиновића.) - Симо Милутиновић пак "кумује" Герхардовој збирци препева са српског, да добије име *Вила*.

У насловима поглавља стоје Гетеови савременици најављени насловом дисертације: Копитар, Шафарик, Вук, Грим, Талфј, Герхард, Бауринг, Мериме, Ранке. У библиографији о сваком од њих, и ништа мање о Симу Милутиновићу, о Качићу, треба да се нађе ова Миловићева књига. Штета је што је без регистра: и лица и предмета.

Но највећа ће штета бити ако не будемо више имали не само архивских истраживача кова Јевта Миловића, него уопште оних који умеју да читају готицу, без које се нема куда у немачке архиве. Миловић је састављајући ову књигу научио посао и постао пасиониран архивски истраживач. Састављао је потом замашне и корисне томове, пењући

се тако и на своје препреке и на своје књиге до вредности изграђене пословичном вредноћом. Његова основна стручна наобразба је германистичка, али му је систематична марљивост више него германска.

И на крају још једна сугестија којој би се Јевто обрадовао, друга поред оне да се преведе његова дисертација. А та је: апсолутно би ваљало стварати одсек за немачки језик и књижевност на Подгоричком универзитету. Неколико врских професора немачког језика и књижевности у Београду и Новом Саду примиче се средини 60-их, тј. пензионисању, и могли би, с најбољим искуством и најзрелијим знањем, да пресудно помогну бар једну добру деценију, а то је минимално да такав одсек стане на своје ноге. Заправо: да прохода. Било би у Београду и Новом Саду књижних фондова од којих би се могла сачинити солидна основа. Немачка политика се, сасвим супротно немачкој култури, успешно старала да политичко германофилство не ухвати код нас корена. Германофобство, као уосталом никакве ирационалне фобије, није нам потребно ни за краткорочну употребу а камоли за дугорочни културни развитак, који нам остаје једна од великих сталних брига.

Prof. dr Miljan Mojašević

JEVTO MILOVIĆ'S BERLINER DISSERTATION ÜBER GOETHE UND DAS SERBOKROATISCHE VOLKSLIED

Zusammenfassung

Verf. folgt einer Einladung der Montenegrinischen Akademie der Wissenschaften und Künste, beim wissenschaftlichen Treffen über das Leben und Werk von Jevto Milović über dessen germanistische Tätigkeit zu berichten und beschränkt sich dabei auf Milović's Dissertation als seine germanistische Hauptarbeit. *Goethe, seine Zeitgenossen und die serbokroatische Volks poesie* (Leipzig, 1941) heißt sie und Jevto Milović hat sich "zur Aufgabe gemacht, alles kritisch zum Abdruck zu bringen", was Goethe "schriftlich und mündlich über die serbokroatischen Volkslieder gesagt hat." Eben hierin, im enormen, aus dem Weimarer Goethe - und Schillerarchiv geschöpften Materialreichtum liegt der höchste Wert dieser Forschung. - Hans Wahls jugoslawenfreundliches *Geleitwort* und Max Vasmer's, des Herausgebers, *Vorwort* unterstreichen die auch sonst bedeutende kulturpolitische Komponente der Dissertation. Vergleichend werden einbezogen St. Okanović's Jenaer Dissertation *Die serbische Volksepik im Dienste der Erziehung*, M. Čurčins Wiener Diss. *Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur* und Lj. Ognjanov's Berliner

Diss. *Die Volkslieder der Balkanslaven und ihre Übersetzungen in deutscher Sprache*. - Dieses stoffreichste Buch über das bedeutendste Kapitel der deutsch-jugoslawischen literarischen Beziehungen sollte, meint Verf., ins Serbokroatische übersetzt werden.

Da Milović ein gründlicher Kenner und eifriger Benutzer insbesondere von deutschen Archiven gewesen, benutzt Verf. diesen Anlaß, die Gründung eines Lehrstuhls f. deutsche Sprache und Literatur an der Universität zu Podgorica zu befürworten, mit dem Hinweis auch auf den Mangel an Leuten, welche heutzutage imstande sind, altes, in der Regel in Frakturschrift verfaßtes archivalisches Material zuverlässig benutzen zu können.